

TOPIC: HISTORY.

INFORMANT: SEMI NAQIOLEVU (MALE)

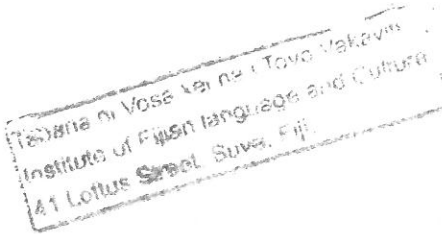
PLACE OF ORIGIN: YAVULO SIGATOKA

NADROGA.

PLACE OF INTERVIEW: YAVULO

DATE: 5 / 7 / 84.

INVESTIGATOR: WALESI LIGAIRI.
TR.

O au o Semi Kanamusu Naqiolevu, Yavulo Nasigatoka, Nadroga. Na i lala kei krau na noqui tubutubu, keitou a lako tiko mai Nakauvadra. Na yaca ni neitou kawa, o Raivolavola. Ko na i matai ni tamata, a liu taumada mai, me mai butuka sobu, ka vakamuraia voli mai na uciwai levu o Nasigatoka. Yaco mai e na veivanua e so, moce kina, ka vaka i tikotiko kina, toso sobu tiko mai, me yacova ni sa mai vakoro ki Navutuvutu. Biu ko Navutuvutu, ka gole sobu mai, rau mai tiko i Yatuba, e tiko ni kua na koro o ya, e vakatokai tiko o Lawai. Na nodratou tiko mai kea, e ratou a lako sobu vata tiko mai kei na so, na turaga ni Mudu. E ratou tukuna vua, na neitou qase, ni sega ni dodonu me ratou tiko wale, e dodonu me buli e dua na turaga, me noda i liuliu. Sa mani vakadonya maneitou qase me dua na veibuli, ka vakau sara na kena i tukutuku, ia e na loma ni vanua, e ratou tiko veitikivi kaga, e sa tawa tu na tamata, sa i ira beka e ra lako mai i baravi. E sa ra kacivi, ka sa tekivu

sara na kena veivosaki. E sa vakadonui me sa caka na veibuli, e na tiki ni vanua, e yacana tiko ko Lomolomo, mai muri ko Nadroga. A yaco na kena gauna, e ra samaka, e ra cakacaka vata na lewe ni vanua taucoko. Ka yaco, me dua na koro vinaka me dua talega na kena i tukutuku vinaka, me ra bulia na kena yavu, me buli kina na turaga. E yaco na kena siga, me ratou sa laki dabe na turaga, me caka na veibuli. Au na sega ni vakamuria vakalalai na veitikina e so, au ra tukuna e vica na dodonu au kila. E sa vakarau me gunuvi na yaqona, e qai rogo e dua na kaci mai delana, vaidre, vaidre. E sa mani lako na neitou qase, ka sa mani tukuni me sa wawa na veibuli. Ni sa yaco mai na i lala e ra kaci mai delana, e ra sa raica e dua na tamata e vava tiko mai, e dua na cauravou damudamu vinaka. E sa ra raica sara, na tamata oqo, ni cauravou oqo, e sa mani tukuna sara kina okoya, sai koya na tamata oqo, me na gunuva na medatou yaqona. E sa dabe e na dela ni vatu na cauravou oqo, sa i koya e vakayacani tiko kina ni kua, o Lauvatu. Ni dabe e na dela ni vatu, qai taki mai na yaqona, rabe e dua vei ira na lewe ni koro o Koronikula. Na i karua ni yaqona, e gunuva ga na neitou qase, rabe e dua na lewe i Nubu. Sa oti na veibuli mai kea, ni sai au ga, kay solia na turaga vei Wakanimolikula, ni sai koya na veika e a yaco mai Nadroga. Io, e so na lewei Nadroga, e ra a tawana tiko na vanua oqo, e ra a sega ni tiko e na veibuli. Sa i ira ga ka ra a tiko, e a qai soli na yacadra. Me vaka e kilai levu tu e Nadroga ni kua. Na veiyaca oqori, e tu e na veivanua e ra tu mai kina, na Tabanivono, na Yavahina, na yaca tale e so e ra cavuti kina. Ia, na yaca ka a soli vei keimami na Keahina. E

kena i balebale, e sai keitou beka cina ni vanua o Nadroga, e keitou solāa na i tutu. Ni sa soli oti na yaca, e ra sa qai tekivu dui gole na tamata, e so e ra gole sobu tale, me vaka ni sa vakawa tiko Na Ka Levu na Tui Nadroga, e ra lewe vica na luvena, e ra a qai gole yani e so, me ra kosova na vanua, me ra lai vakoro, e na dua na tiki ni vanua e yacana o Malolo, ka ra lako sobu tiko yani ni kua, e na vanuae yacana o Lomawai, o ira na kena kawa. E so, e ra a gole sobu me ra laki tiko mai Nasama, ka ra tiko mai Cuvu ni kua. Keitou a gole sobu mai o keitou, na kena biu mai na vanua e na kena biu mai na neitou koro, keitou a gole vata mai o iratou mai Nasigatoka, Ketenamasi. Keitou a tiko mai Haqila, e na i tikotiko o ya, e sa rua kina na yaca ni koro e tiko kina, o Qere, vata kai Tautaurihila, mai kēa ki Namuaciri, mai kea ki Navoha, mai Qere, ki Yabotu, ki na noca kēi Nasigatoka, tiko kina ni kua. E ra sa dui gole sara na veikoro, e so mai Nadrukuboto, e ra gole sobu mai, e ra vakoro mai Laselase ni kua. E so, e ra sa gole cake tale na i lakolako oqo, na lewei Tabanivono, e ra vakoro mai Lawai, Lawai ki Naduri, na nodrau veiwase ga na veitacini. E gole sobu e dua na leweni Tabanivono, ka laki tiko mai Malomalo kei Momi ni kua. O ira na Ketenimasi, mai Yabuto ki Nasigatoka, ra gole sobu, e so e tiko mai Sanasana, kei Malolo e tiko mai kina ni kua. Oqo, na i wasewase e na nodra lako tiko, ko au kila. Na kena vo, au se sega ni yacovana vanua e ra dui diko kina. A u kila ni tiko e so, na veiyavusa kei na veikoro e ra tiko kina, e ra sa dusia tu na vanua kau a vosa oti kina, ni keitou kila tu, na i lakolako oqori, e ra vu yani ki na nodra yavu e ra dui

cavutu yani kina. E sa na lesuva tale na veibuli mai Lomalelo. Na kena kune na cauravou oqo. E ratou gole me ratou laki cina e so na turaga ka ratou gole yani, vaka ki Cuvu, e na vanua e tiko mai kina na otela ni kua. Eratou laki cina, ka ratou raica, ni dua na cauravou e duri tu e na ruku ni mocelolo, ka kania tiko na vuana. E ratou raica, sa ratou lewa, me sa biu na cina, me sa yala i kea, me ratou sa kauta sara mai na cauravou, ka ratou sa vavai koya tiko mai na cauravou oqo. A raotu lako tiko mai delana, me yacova ni ratou sa kila, ni sa vakarau tiko na veibuli, ka ratou kacivaka mai kina na vaidre, vaidre. E ratou siro sobu mai ra, me yaco mai e na vanua ni veibuli, e ratou a lai raica, ka ratou sa veivosaki, ni sa droga tu na domona, e ratou sa vakatoka tu kina, me yaca ni vanua oqo ko Nadroga. Na ka beka ni waitui, e gunuva, ni sa soko tiko mai ki waqa. Io, ni sa oti na nona gunuva na yaqona, e sa tekivu na vanua o ya, me ratou sa wase kina na veitacini. E gole, ka ratou gole mai, o iratou na ulumatua, ka ratou mai tiko i Nasama. Mai Nasama, sai koya na vanua e tekivu kina nanodrau veicati na veitacini. E kena i tekivu, e sa lako o koya e qase, laki wereca na nona loga ni teitei, lako yani e dua namataka, e sa tei tu kina e dua na vudi mai kea. E taroga sara o koya e na vosa vaka Nadroga, o cei na kadriudriu, e solia na vudi e na noqu vanua. A kadriudriu, e yacadra tiko na sucu turaga mai Nakuruvakarua. O ya na vanua e a tekivu kina na nodrau veicati. E vakavuna me gole sobu, o koya na tacina ka tiko mai Nasama, o koya ka qase, ka sa kena i tinitini, me rau sa veivaluvaluti kina, me yacova ~~ni koya~~ ni qaqa o koya ka gone, o koya e sa taura

tiko na i tutu ni Ka Levu e daidai kei Nadroga vei iratou mai Cuvu. Ia, o iratou na lewei Nadroga, e tiko na nodratou Matanivanua, o iratou na lewe i Nakoronikula. O ni kila, ni sai koya na tamata ka a rabeta na yaqona. O ira na lewe i Nakoronikula, ni kua, e ratou vakoro tiko mai Yadua. Sa i iratou, na Matanivanua, ni Ka Levu e Nadroga. E tiko na nona Gonedau, ni kua, e ratou vakoro tiko ga mai Naevuvu, e so vei iratou. E tiko na nona Batanivanua, e sai au beka na kena i liuliu. Na noqu koro e ratou tiko kina, na kena vaka Nadroga, na Basialeka, na Bati e leka beka. Mai Tawau, e ra vakoro tiko mai Semo beka, kei na vei koro tale e so, o ya na Batibalevu, o ya na nona Bati ni vanua, Na Ka Levu, na Tui Nadroga. E ra tiko tale e so, o ira me ra veivuketaka na i valu, e na nodra a veivuke taka na Tui Nadroga, e dua na kena i wase, e tiko mai Rukurukulevu ni kua, e so e tiko mai Yadua, e yacadra tiko na Yavahina. Io, o iratou na Gonedau, o iratou oqo, e ratou dua tiko na yavusa levu, me vaka ni ratou tawani Viti tiko e na gauna ni kua. Au kila, ni ra vakaitavi taucoko vei ia na turaga, e na veiyasai Viti. Ia, o ira madaga na tiko i Nadroga, e ra vaka i tavi, ki vua Na Ka Levu, me nodra Gonedau. O ira oqo, e nodra manumanu vakdua, o koya na gata e da kila levu tu, na yacana o Veidreyaki. E na duatani tale beka na yacana e na so na vanua, ia na vosa vaka Nadroga o ya, na Veidreyaki. Ia, veiira na tamata oqo, e ra tiko i Nadroga, e ratou sa gole cake, o iratou na tiko mai Serua, sai koya o ya, na kena waqawaqa, e tiko mai Namaqumaqua. E ratou sa mate, o ratou na nona i tubutubu. E se qai vo wale tiko ga e dua, o Rusiate, e qai mate walega oqo, Sa i koya na

tamata, ka dau raica e matana, na nodratou tevororo. Ia, e na gauna ko ya, e ra dau vakamuria vakavinaka o ira na nodra qase, na Gonedau, na kena dau qaravi na nodra tevororo oqo, Ia, o ira e na gauna ni kua, e ra sega so ni kila, na i tovo ni nodra qarava na nodra tevororo, me vaka taki ira na nodra qase e liu. E sa lesu tale ki na vanua ni veibuli e Nadroga. E sa soli oti na yaca, me vaka taka na Batinivanua, au a vakamacalataka tiko yani i liu. Na Batinivanua, e rua tiko na kena i wasewase. Na Bati leleka, kei na Bati balavu. E sega ni ka lekaleka na kena i vakamacala, e vuqa lele na vei koro, e vakamuria sara na wai e tuva, o iratou na Batibalavu. E sa raba i levu na Batinivanua, yaco mai i Naidiri ka lesu tale. E so na veikoro, e ra tiko mai cake oqo. E ra a dau vakoro tu e liu mai Nasesevia. Ni kua, e sa oti na koro o ya, e ra sa wili vata tu kei ira mai Nasesevia. E ratou lai tiko mai Nasesevia, au na via tukuni Nasesevia. Na koro oqo, e ratou cavutu tiko mai Navulivatu, se o iratou mai Yarawa, e ratou kosova tiko mai na loma ni vanua, me yacova tale mai oqo, ni ratou yacova mai na vanua o ya, me ratou laki tiko kina, ka ratou vakoro kina ni kua, Ia, ni sa tawa tu o Nadroga, me yacovi Nasesevia, e nodra yaco ki Vale Levu, i Nakuruvakarua, e tu na nodra gaunisala ni vanua. Me ra dui muria, me ra gole kina. E na gauna e liu, e dau caka na sevu, e caka vakadua vua na Turaga. E vaka i tikotiko mai nakoro mai Nalovo. Qai tiko i muri, mai Cuvu o koya e tiko kina ni kua, e na nona i tikotiko mai Nageledamu. E nona i tikotiko dina, e tiko, ka yacana ko Nalovo. Na vanua e ra dau cabe kina na tamata, na vanua e ra dau sevutaka kina na vuata ni nodra vanua.

Ia, kevaka e dua na ka e vinakata mai vua na Turaga, e dau qiri ga na kena lali, na lali o ya, e rogo taucoko e na loma i Nadroga, me yacova na kena vei ulunivanua, veitalia ke qakilo, e ra na rogoca, bogi, se siga, e ra na cavutu ga yani me ra gole ki Nalovo. Ia, mai Nalovo, na lali e sa dau qiri tiko kina. Sa i koya na lali ga e dau qiri tu ni kua, na kau ga, e ra dau sivi, me ra qiri me lali, o koya e da kila tu ni yacana na lali. Ia, na domo ni lali, e sa domo ni kai Nadroga. E sa i koya beka, e voqa kina e Nadroga raraba, e sega ni dua na vanua e na sega ni rogo kina, E veitalia kevaka eveikau loa, se qakilo se e tiko mai vei, na lali oqo e na rogo tikoga, veitalia se bogi levu, se siga vinaka, se draki ca, se cagi laba, e na rogo tiko na domo ni lali, e ra na biuta sara na nodra i tikotiko na tamata, me ra gole sara yani ki Nalovo. Mai Nalovo, e ratou sa yabea mai, e na nodratou mai vakoro tiko i Cuvu e daidai. Ko ya e ratou tiko kina. O ratou na Ka Levu, e nodratou i tikotiko mai Naqeledamu. E so na lewe i Nadroga, e ra lai vaka i tikotiko mai Naevuevu, ka so e ra lai tiko i Sila, a so vei ira a tiko tale e sa so na koro e na loma ni vanua. Ia, o iratou na qase, e ratou vaka i tikotiko mai Nasama, na lewei Nadroga. Tou lako tala ki na vanua ni veibuli. E na gauna e bosei tiko kina na veibuli, e sa sinai tu na tamata, e na loma ni vanua oqo. O ya o ira na muri mai baravi, e dui tui na nodra yavusa, ka ra dui vakaturaga tu, ka ra dui kila tu, na nodra i tikotiko vakavanua. Ia, o koya na yacani vanua, e ra tawani tiko vakalevu oqo, e yacani uciwai e ra tiko kina, o Yalahuna. Kei ira tale na lewe vuqa, e ratiko gvata kei ira. Na tawa ni tamata,

e yacova mai na kena baravi, ni sa vakau na kena i tukutuku ni vei buli, e ra qai lako taucoko yani na tamata, e ra tiko i vanua, e ra tiko i Baravi, me ra laki qarava na veibuli. Ni sa oti na veibuli, e ra sa dui kila tu, ni sa turaga levu, o koya ka yacana ko Ratu Wakanimolikula. Ia, e sa dui tu, na nodra liuliu vaka vanua, e na kena veimataqali, kei na kena veiyavusa, me vakataki ira, au sa tukuna oti na yacadra. E so e ra gole yani ki baravi, na baravi kei Nadroga, e so e ra gole cake tale ki na ulu ni wai, me ra laki tiko kina. Vata kei ira na Davutukia, e so e ra tiko i baravi, e so e ra gole cake me ra laki tiko mai Bemana. E so era tiko mai baravi ni kua, e ra yacovi Votua, e nodra i liuliu tiko kina ni kua o Tevita, ka tiko kina ni kua. E so e ra gole cake tale yani, me ra lai vakakoro tale yani ki liu. E so e ra gole sobu, me lai yacova na kena i yalayala. E so e ra gole tale ki na loma ni vanua, me vaka ni ra dui kila tu, nanodra i tubutubu, me yacova e so ni kua, e ra kila tu ni ra kai Nadroga, ni vanua o Nadroga, e sa dua na vanua raba i levu. Ka tiko e na kena i yala yala ni kua. E so na koro vaka Nadroga, e ra sa gole tale ki Ba ni kua, me ra laki yasana kina. Qori, nayalayala kei Nadroga, sa i koya, o ira na tiko e na veibuli. Sa tekivu tale mada mai Nakauvadra. Na i lakolako taucoko mai Nakauvadra, e ra duidui tiko na noda vu. Me vaka ni da sa dui kila tu e daidai. Ia, na tawase mai Nakauvadra, e so e ra a gole mai ki Baravi, ka sega walega o Nadroga. E na veiyasai Viti talega, e ra vakamuri baravi. Io, na i lakolako mai Nakauvadra, e rua na sala e ra muria. E dua, e ra a vakamuria voli mai na baravi. Na i karua, e ra lako ga mai

e na ulu ni vanua, qai ra vakamuria sobu mai, na uciwai e ra kunea, e ra qai vakamuria sobu mai. Me ra yaco ki matasawa . Io, na veika au kila, ni tukuni vei au, e a tukuna to tamaqu, na tamata e ra a vakamuria mai na baravi, e ra vakamuria cake tale na uciwai. E tukuni tiko e daidai, e na kena vosa vaka Nadroga, e na kei Qali, na koi Uluniwai, na kena vosa vaka Viti beka, o ira na kai Ulunicolo. Ia na o ira na muri mai e na ulu ni vanua, me ra vakamuria sobu mai na wai, e yaco me ra vakoro i Baravi, e so e gole sara, me ra lai vakoro ki na veiyanuyanuu, me vaka taki ~~Esu~~ Vanua Levu, Kadavu, Lau, Lomaiviti, o ira o ya, e ra gole mai e na ulunivanua, ka ra vakamuria mai na veibaravi, ki na vanua e ra dui lako kina, me ra lai takasa kina, e ra vakoro kina. E i vaka dinadina beka ni noqu vosa, o ni na rogoca tiko, na veiyaca ni koro, e so e Viti Levu, e tukuni tiko, e so e tiko mai Vanua Levu, e so e tiko mai Lau. E yaco tiko ni kua me ra vaikilai, ni so oqori, na Tabanivono, e ra veikilai ni kua. O ira na kai Nubu, e lewe levu e ra tiko mai Lau, e ra sa veikilai ni kua. A u sa vaka dinadinataka, kau sa raica talega i mataqu, na nodra veikilai, o ira na kai Nubu. Oqo na kena i vakadinadina, na nodra lako mai e na ulu ni vanua, me ra gole yani, me ra laki vakoro e na veiyanuyanuu, yacovi Lau, Vanua Levu, Lomaiviti, Yasawa, e na kena vei yanuyanuu lalai tale, au tawa cavuta. Vinaka, da goleva mada na baravi kei Nasigatoka. E lewe levu, e ra takoso tiko e na Highway, o ni na raica tiko na veidelana nukunuku, e tiko i Nasigatoka, E da na taroga, se e lako mai vei na nukunuku oqo, se, e buli vaka e vei me rawa kina e dua na delana levu. Na noqu vakasama, ni

kauta mai na dobui, e na uciwai kei Sigatoka. E kauta mai, e lai biuta sara e na loma ni wasa liwa. Ni sa laki davo tu mai kea, e qai lai vakasuka lesu tale mai, na veibiau ni veiwasawasa, me ra kauta lesu tale mai ki vanua. Au nanuma, ni kena toso mai na nuku, e ra toso tiko mai e na dua na dela ni vatu. Oqo beka na vatu talei e tiko e na dela ni wasawasa, e na baravi kei Sigatoka.

Kevaka beka ni da nanuma rawa bekani sitila o ya, ni yaco mai na nuku e matasawa, e sa mai biuta kina na ua, ni sa mamaca, e na cagina. Kevaka o ni lako e na baravi kei Nasigatoka, ni cagicagi, o na maroroya walega na matamu, de o na mataboko kina e na levu ni nuku e na cagina mai i matasawa. Oqo, ni sa mamada, e kena i balebale, e tiko vua, e dua na vakatakilakila ni ka, me rawa ni cagina, Kevaka e sega ni dua na vakatakilakila e toka vua, e na segasega sara ni rawa, ni rawata na cagi, me na kauta ki vanua. E sa na bini tu ga ni matasawa, me yacova ni rusa k^o vuravura. I^o ni cagina tiko na veinuku oqori, e sa laki buli kina e so na delana, ki na vica na gauna e sa oti yani, drau na yabaki. E sa tubu mai e so na kau, ka yaco , me so na vanua e ra sa delana lelevu ni kua. Kevaka o ni lako kina ni kua, o ni na raica e so na veikau lelevu, e ra sa bula tiko kina ni kua. Ia, na niu, e ra sa bula tiko kina ni kua, e ra sa yali sara ni buluti ira na nuku, e ra sa yali vakadua, me yacova mai e na siga ni kua. Au tukuna tiko ni ao e ra sa na gole yani e na veiyanuyan. Na i sema kei Nadroga, kei Kadavu, ka vaka. E lewe levu vei kemuni, e na kila vinaka tiko, na i sema kei Nadroga kei Kadavu, ka yacana tiko e daidai na Tauvu. Ni turaga oqo, e kainaki, ni a gole mai liu, ka moce mai

Kadavu, e tiko kina e dua na tobu, o ni na kila vinaka tu e na vei yasai Viti, na waqa ka vodo voli mai kina. E a tiko mai liu i Kadavu, qai muri mai Nadroga. Na waqa ga e vodoka mai, me gole mai Yanuca, me ratou kunea kina, o ratou na lai cina yani, ni sa tucake tu e na dua na ruku ni mocelolo. Io, ni biuti Kadavu, na waqa ogo, me gole mai wasa, e sa baci vodoka tale mai. Ma yaca ni waqa na Komete, me vaka ni da kila taucoko tu e na veiyasai Viti. Na waqa oqori, e a vodoka mai, me kele mai kina ki Yanuca. Na i sema kei Nadroga kei Kadavu, se o Tavuki, e ratou sa vuvale e daidai. E ratou wilika tiko me dua na vuvale, e ratou yaco mai Tavuki, ratou yaco mai Nakuruvakarua. Ai sema tiko ni nodra vaka dinadina, ni nodrau veiwekani dredre o Kadavu kei Nadroga. Ia, e na cakacaka ni liga e ra vakaitavi kina na marama, au kila ni sega ni ka ni dua na gauna lekaleka e ratou mai tiko kina. E sa ka mai liu sara. E sa tekivu sara ga mai Nakauvadra, na i solisoli e sa dui nodra, o ira na veimataqali tale e so. E nodra taledi e soli mai uluda, se mai vei koya na noda kalou bula, me ra dui vakaitavi kina na marama. Ia, e duidui na mataqali taledi oqori, ia ogo e vica na kena i vakaraitaki e vica. Na kuro, e dau buli saraga e na noqu koro, i Yavulo. E dau buli talega i Yalahuna, ogo na yaca ni koro makawa mai Nakabuta. O ya e duatani na kuro, kei na kena i bulibuli. E kuro lalai toka ga, ka vakarauta, io, ka dua tale na kena mataqali, e buli mai Naikoro, ka dewa sara yani e na loma ni vanua, e na rukui Tomaniivi, e ra bulia talega na mataqali kuro ogo, e kuro babalavu, e tiko na kena i kuvukuvu, e so e dua, e so e duru, e so e toli sara. Na i kuvukuvu ni kuro, e tiko na

kena i balebale, e ra kila tu na marama. Ia, ka so vei ira na marama ka tiko e Baravi, e sa nodra taledi na vakasaqa masima. E ra kila tu na kena i cakacaka, e sega ni kena i balebale, ni ra a qai lai vulica mai kea, e sega, e sa nodra taledi makawa. E buli talēga na kuro, e Nadroga, e na yanuyanu mai Tavua, o Malolo. Ka buli kina, e so na mataqali kuro lelevu cake, e rawa ni vodo kina e dua na tamata, kevaka, me ciri voli e na dua na loma ni wai, ya na lelevu ni kuro. O ya, e sa i vakaraitaki ni veika, e nodra i yau, e nodra cakacaka, e so e ra tali ketekete, o ira na marama, e ra vaka i yau kina. E sa sala ni nodra i yau, ka sala ni nodra bula, Na i yau taucoko oqo, e qai dau veicurumaki tiko e Nadroga, e na solevu, kei na veika tale e vuqa, me ra solevutaka, na nodra dui yau, e na kena veimataqali, e qai dau vakavuna, me qai dau wasei, me ra qai kauta yani me veicurumaki kina, na i yau e ra dui bulia. Buli i Sigatoka, se buli i Yavulo. Na dari, e dau buli mai Nasama. Ka buli mai Nayawa, kei Laselase. Io, na dari, e tiko na kena qele, na kuro, e tiko talega na kena qele. E sega ni dua ga na kena mataqali, e rau duidui tiko, na qele damudamu, na dari, e yacana tiko i Nadroga, na vanua e ratou dau lai kauta kina na kena qele, na Madonidari. Io, na kuro, e dau vakayagataki tiko i Yavulo, e yacana tiko na tiko ni qele, me lai kau mai kinana kena qele, i Madonikuro. Io, e na veikoro tale e so me vaka taki Nokoro, se o Tavua, io au kila ni dua tiko ga na mataqali qele. Ia, na yaca ga ni vanua e ratou lai kauta mai kina na kena qele, au na sega ni kila. Ia, e na veivanua se na veikoro, e dau bulikina na koro, e na dari, e sega ni kena i balebale, ni o

ira ga na yalewa ni koro ko ya, se mataqali, se yavusa ko ya, me ratou dau bulia na kuro, se nā dari, e sega ni vaka kina. Na kena soli na i solisoli oqori, o ira na yalewa, e ra donumaka ni ra dau tuki koro, se dari, Kevaka e dua tale na yalewa, e lako mai e na dua na koro tani, tawa vanua, se sucu marama, e na mai vakawati e na koro e dau buli kina na kuro, me vakataki Yavulo. O ya, e sa na mai vulica kina, na cakacaka ni liga o ya, me kila, sai koya e vuna, me na kilai tiko kina e na dua na gauna balavu, mai liu sara, me yacova mai ni kua. E sega ni duidui na kuro, vata kei na dari, vata kei na vakasaqa masima. Ia, na masima, na kena buli. Au kila, ni sega ni duidui e na veiyasai Viti tale e so. E dau keli na kena maqa, me dau taki mai kina na wai. E ra qai dau vaka saqara kina nawai. E sa via tautauvata ga kei na noda vakasaqa raisi, na i saqasaqa ni masima. Ni oti o ya, e ratou qai dau lai kauta mai, na veika e dodonu me maroroi e na gauna e sa matua. E ra dau tukuna tu e na kena i vosavosa, ni sa matua, se sa buta, o ya e dodonu me sova, e dua na vanua, e ratou nanuma rawa e ratou na cakava kina. Na yalewa, me rawa ni maroroi kina. Ni kua, e sa levu na kena vuku, e ratou cakava na yalewa, me totolo, me rawarawa kina, na kena maroroi na masima, me kaukauwa, me tautauvata ni sa buta, me maroroi e na dua na kena kotokoto matau e ratou rawata, me sa yacova, ni sa kaukauwa, me qai talia na veika, e dau maroroi kina, na veika e rawa mai na dogo, e ratou dau mai talia. Me vakataka na ibe se na cava, me dau maroroi kina. E daidai, e sa levu na kena vakasama, e ra sa totolo sara na marama me ra vaka yagataka na kava. Au raica ni ra bulia sara e so na mataqali masima.

Ni kua, e sa via malumu na nodra dau buli masima na marama. Au kila na veiyasai Viti, e ra gumatua tiko na marama, ia o Nadroga e sega, me yacovi Baravi mai Nadi. Au sa raica vakalevu ni kua, ni ra sa lai volia ga mai na masima mai na sitoa. Ka ra dau mai vaka saqa tale, me vaka ga na kena i saqasaqa e liu. Me koya e vaka yagataki sara tiko ga ni kua. Au na lesu tale ki Nakauvadra, e na veika e tiko e daidai vei keda. E sega walega ni o Nadroga, e na veiyasai Viti, me yacova na kena veivanu e so. Na taledi, se na i solisoli. Au kila, ni a sega ni weletaka na kalou me solia vei ira, na veiyavusa mai Nakauvadra, ni bera na nodra tawase mai kina. Io, mai kea, e ra sa dui kila tu, na veitaledi, se na dui solisoli, me ra dui qai goleva, na veisala, e ra dui qai goleva e na veiyasai Viti. E so e buri i baravi, e so e takoso, e so e vakamuri wai, ia, ni ra yaco e na dua na vanua, me ra lai vakaitikotiko kina. Ke tiko mai e na loma ni vanua, e sa na rawa rawa vua, me na cakava, na taledi, ka soli mai Nakauvadra. E sa ra totolo na nodra bulia na kuro na marama, me rawa ni saqa kina na kedra. Me yacovi Baravi, me yacovi Yavulo, Sigatoka, Nasama, Nayawa, Laselase, na veika e buli kina. O ira mada, e da kaya, o ira na dau buli masima, da kaya, se e ra kana vakacava. Oqo, e sa i naki ni Kalou, e na kena i naki, e sa kila oti tu, e ra qai tawase mai Nakauvadra. O ira na dau buli masima, e ra qai kauta na masima, e na vanua e dau buli kina na kuro, me ra qai kauta na kuro me qai lai saqa kina na kedra. O ira na dau buli kuro, e ra dau kauta talega, na vanua e buli kina na masima, me ra lai kauta mai kina na masima, me vaka talega na dari, se na kato, se na ibe,

e na kena veibaravi, se loma ni vanua e tali kina na ibe, e veisau ga na i yau, e sega ni ka vou, na qaravi ni bula, e rairai e lewa na kalou, me vaka ko ya, Na i yau ga, o koya ka veisautaka na veika taucoko, me rawa kina na bula, na veिताledi, se na i solisoli, e dui soli mai vei ira, me yacova na gauna oqo. Ia, e na gauna makawa, e sa tawa tiko kina na neitou koro makawa, o Yalavou. E sa nodra i tavi na turaga, na i valu. Na i valu nei Tui Nadroga, me vaka ni keitou vakaitavi tiko kina, na Bati ni Vanua. E ratou qarava, o iratou na noqui tubutubu vakavica, me yacova e dua na noqu i tubutubu, e tukaqu beka vakatolu. Au sa mai kila, na kena i talanoa, au rogoca vei tukaqu. Na yasa ni tamata oqori, o Saimoni. O Saimoni Naruma Nakainicoko, e tolu tiko na yacana. E kena i balebale Naruma, na vale vakaviti, o koya na kau e dau tiko sara i cake. Nakainicoko, na nona kau ga, se na nona iwau, ni ravu e na i valu. E sa tamata qaqa dina, ka sa tamata dau ravu. Nakainicoko, e vakacokovata taki ira, me ra koko kina, na Bati ni vanua taucoko. E tautauvata na lawa, e ra dau koko kina na ika, ni da yavia mai, e ra koko tu na ika. E tautauvata kei na Bati ni Vanua. E sa yaca ni nona qaqa Nakainicoko, E sa yaca ni nona turaga, o Naruma. Oqori na tamata qaqa. Ai nodra vakaruru na sau kei Nadroga, na yacana o Ratu Naivakaruru. Me ra dau maroroi, se me ra dau vakarurur kina, o ira na sau kei Nadroga. Me vaka na nodra i tavi, se na nodra i lesilesi. Io, mai Lovoha, na neitou koro makawa, ni se bula tiko ga o Saimoni Naruma, Nakainicoko. E sa raica tiko na yasa ni vanua, ko e tiko kina na neitou koro ni kua. E sa dau teitei tu kina, e na dua na gauna, e wai vinakata

o koya, me sa noqu i tikotiko ga ogo. Qai tara e dua na nona vale, na i matai ni vale ka tara e na vale ogo, nayaca ni vale o Cinarara, se o Vunirara. O Vunirara, e na kilai beka e na so beka na yasai Viti, na yaca ni vale ogo. O ya, e sai matai ni vale e a tara, me nona i tikotiko, me nona koro, e muri, e ra qai veivosaki o ira na turaga ni neitou koro, me ratou kerea, me yalo vinaka, me ratou sa mai tiko ga, e na tiki ni qele ogo. E sa mai vakadonuya, ka tukuna o koya, vakavuna me ra sa toki mai na lewe ni koro, me keimami sa mai vakoro tiko me yaca ni koro ogo o Yavulo me yacova ni kua. E tekivu tale vei Saimoni Naruma, sai Saimoni, ko e a donumaka na i valu ni Lotu. Ni sa bola tiko na mua, e ra soqo yani ki Namua na sotia kei Nadroga. E na mataka ni siga me ra cavutu kina, e sa tucake tu na Ka Levu mai Nadroga, tucake tu o Saimoni, qai taura e dua na vatu o Naka Levu, qai tukuna vua, raica, ogo na vatu, na kemudou vatu na Bati ni Koro. Dou sa na lako mo dou sa na laki vala. Dou mate, ia dou mate ga, me yaco ga na i valu. Na nomudou kawa, e ra na qai sucu mai vei ira na nomudou marama. E sa qai taura na vatu Na Ka Levu, ka viri taka ki wai. E sa gole cake na i lakolako, ki na ulu ni wai, me ra lai qarava na nodra i tavi. Na i mata i ni vanua, e ratou sa kabata. Kevaka e da na gole cake ni da vakamuria na uciwai. E dua na koro, e toka ga e na bati ni sala ni matanitu, e yacana ko Naroro, i delana ga, na i matai ni vanua, e ra kabata, o ya o Tavuli. Ni ra kabati Tavuli, e a laugasau mai kina e dua na neitou qase, e na koro o Yavulo. E sega ni o koya, e dua tale ga na neitou qaqa. E sa colati lesu mai, e sa gole cake na i

valu, ni ra sa vakavuwai na i tikotiko ni valu, ka ra tiko kina na kai Conua. E sai ira e ra qaravi tevoru tiko kina. Na i karua ni koro ni valu e ra cabeta, o ni kila, ni yaca ni koro e na gauna ni kua o Raiwaqa. E sa nodra i tikotiko, ka koro makawa, na vanua e qaragi kina na tevoru, e na qaravi kina na i valu, me ra maroroi kina o Bukusia. E ratou kabata, na koro koya, ka ratou vakavua, ka ratou vakama, dro na tevoru, dro na tamata, e so e mate. E ratou lesu tale mai, e ratou vakamura cake na uciwai. Ratou gole yani, voleka yani ki Tonga. Ni da vodo tiko e na basi ni kua, ni na donya na i ka tinikawalu ni maile se sivia, dou na raica na veidelana vatu lelevu e tiko e na yasa i matau. O ya, na i tikotiko ni valu, me laki kabata o Koravajuma. E sa dua na koro ni valu dredre, ka sagai dredre sara e na kena kama na vanua o ya, qai sega ni rawa. E ra tovolea na nodra i gu taucoko, na nodra i liuliu ni wasewase ni valu, ka sega tiko ni rawa. E sa qai tukuna tiko o Saimoni vei iratou na Matanivanua. E daidai, e datou sa na kabata kina na koro oqo. E ratou qai tekivu sara ga i ra, me ratou qasi, me vaka e dau vakavulici vei ira na sotia e daidai. Ratou lako cake, lako cake tiko. Ni malawa ga na mataka, e sa kacabote na dakai, mai na ulunivanua, ni sa lauvana na Bete ni tevoru, sa kabasu na bai, ka sa ra dui dro na tamata. E ra vakama na koro, ko ira na Bati ni Vanua. Ia, oqori o Saimoni Naruma Nakainicko. O ya o ratou na i lawalawa, o ira na Bati ni Vanua. Mai kea, e sa mai oti kina na nodra vaqarai tiko, o ira na tamata, ka ra a luvata na i sulu ni Lotu. Na ka ga e qai vo, me ra qai siro sobu mai ra, me ra qai vakaqarai e na veivanua, o

ira na vuni tu kina, me ra qai lai vesu mai. Ni ra sa vesu, e ra sa kau sobu mai. Me vaka e kila tu na veiyasai Viti, o Nadroga, e rua na vanua e dau caka kina na veikuna. E dua e a yaco mai Nasaucoko, o koya na ka levu duadua, e a yaco mai Nasigatoka, o ya esa donumaka na Kovana. Na Tui Nadroga, e yacana tiko i Nadroga, o Natceritahila. E ra sa vesu, o ira na luvafa na i sulu. E ra sa vakau sobu mai, mai Nasigatoka, E ra qai lai sogo tiko, e na dua na vale, e rairai e katu walu square, na levu na vale oqo. Se na Burekalou, e tiko mai Nasigatoka, me yacova mai na gauna ni kua. Sa keke na Kau ni veikuna, e ra qai dau kau tiko mai na turaga, me ra mai kuna e na kau ni veikuna. E sa yaco tiko na veikuna. Ni sa kala sobu na siga e na siga o ya, e a sisili o Saimoni, ka lumulumu. A gole sobu tiko yani ki Nasigatoka. E yaco yani ki na kau ni veikuna, e sa tagi mai e dua na tamata, e sa biu tu na dali e domona, e sa vakarau kacivaka mai na dau ni veikuna, na leko. Sa qai kacivaka mai na tamata oqo, yalo vinaka, na noqu cauravou, meu bula. Rai cake o koya, gole cake vakamalua, tukuna vua Na Ka Levu, me siro sobu mai na noqu qase o ya, me kua ni kuna. Siro sobu mai, tukuna sara Na Ka Levu, vua na Kovana, sa siro sobu mai tamata o ya, o ya na turaga mai Nakabuta. A sega ni kuna, ka sa mai bula, ia e na gauna o ya, e tukuna o tukaqu ni rua ga na turaga. Na Ka Levu ga na Tui Nadroga, o koya. E daidai, e sa kakaugata ni ra sa vakasuka na Tui Nadroga. Ni kua, e ra sa dui turaga tikoga e na veiyasai Nadroga. E ra sa dui lewai ira tikoga. Ia, e na gauna o ya, e sai koya ga kei Na Ka Levu, e rau dau veivosaki taka na i valu, na veika dredre e na vukui

Nadroga. Mai na vanua ni veibuli, mai Yatuba. Ni biu ko Yatuba, keitou mai tiko i Haqila. E vica na yavu e tiko mai kea. Na i matai, na Tautaurihila. Mai kea, ki Nadamoli, o Nadamoli o ya, e yaca ni noqu vale tiko ni kua. Ko iratou mai Sigatoka, e nodratou yavu o Qere, vata kei Haqila mai Navure. Ia, e ratou tiko mai kea, e ratou sa liu mai na neitou qase. E ratou sa mai tiko i Lovoha, ni sa tti e vica na gauna, e sa rogo e dua na kacabote, o ya ni sa kama na nodratou vale. Ni vale vaka Viti, kevaka e kama, e kacabote na bitu. E ratou sa cici yani, oqo e dua na i valu, e ratou siro mai Haqila, me ratou valuti iratou kina. E ratou cici mai o iratou na tiko mai Haqila, e dua na i lesu ni gaunisala e tiko mai kea, e yacana tiko o Watulawa, ni da bera ni da yacovi Lawai. E tu na vatu e ra, na mua ni vanua gatu, e ratou siro sobu kina, i wai, e ratou qalo mai wai. Ia, o ratou na i valu, e ratou suka i kea, ni ratou sa qalo mai wai na marama, na gone, o ira na qase, e ratou cici yani na neitou qase, e ratou siviti Vunasalu, e tauni tiko ni kua. E ratou gole yani, voleka tale e na dua na yasa ni tauni mai Sigatoka, e yacana tiko o Kedrakulu. Na mua ni vanua ga o ya, e ratou laki tucake tu mai kina, me ratou lai cabe kina o ratou na koro mai Nasigatoka. E ratou sa cabe i kea na gone, na yalewa, kei na turaga, na cauravou. E ratou vakatoka tiko na vanua o ya, me yacana o Nkivia. E tiko ga ni kua, na vanua e ratou cabe kina, e voleka i Kedrakulu. E ratou sa kauti iratou tale mai, ka ratou mai vakacegu ga vakalailai, ka tawa sara e dua na nodratou koro. Na yaca ni nodratou koro o Neco, e tiko ga nikua e na gaunāsala, ke o ni na gole mai e na Highway, o ni na raica tiko,

ni sa caka tiko kina na veibulu ni kua. O ya na nodratou koro, o Neco, vata kei Yebuto. O ya na vanua e soli vei ratou, me nodratou i tikotiko, me nodratou koro. Io, mai Yebuto, ki Neco, e ratou qai tokā mai e muri i Bati ni wai. O koya e yacana tiko ni kua o Nasigatoka. Da lesu tale ki Heqila. O iratou na tiko mai Nasigatoka, e ratou sega ni tiko e na veibuli. E nodratou kawa, e sa davo tu ga mai Heqila. E dua tu ga na nona i tutuvi, na gatu, o koya e dau kilai tu kina, ni nona i davodavo, se na nona tutuvi, e yacadra tiko ni kua, na Ketenamasi. O koya e sa turaga ga vaka i koya. Ia, sa i koya na kena maroroi tiko kina na turaga oqo, na kena taqomaki, e ratou maroroi tiko e na liga i Saimoni. Me yacova na nodratou koro, me ratou laki vakoro taki kina, e sa mai oti na nona gauna o Saimoni, e sa mai voleka na gauna ni Veitarogi Vanua, e ratou sa toki ki na koro e Matasawa, e yacana o Nasigatoka. Io, o Nasigatoka, e daidai e da rogoca tiko na politiki. E liu e dau nanumi tiko i Nadroga, se na yasayasa vaka Ra, o vere vaka Bau. Au nanuma ni sa i koya ga na politiki o ya. Ia, na ka oqo, e tiko tale ga i Nadroga, e sega ni yali kina, au kila ni sega ni dua na yasai Viti e yali kina. E tiko ga na vere vaka Bau, se na politiki, Oqo, na ka e qai yacovi Sigatoka e muri. O Nasigatoka, e turaga tu ga vaka i koya. E sega ni vaka rorogo vua Na Ka Levu, e sega. E na gauna ni Veitagogi Vanua, e sa qai yaco kina, me vakarorogo ki vua Na Ka Levu. E sa i koya, ko au tukuna tiko, na vere vaka Bau, se na politiki, e sa mai wili kina o Nasigatoka, me dua na lewei Nadroga. Sa i koya o ya, e vesuki rawa kina. Ratou lako mai na qase, e lewe vica e mai

tukuna, e seti, o kedatou oqo, e dua ga na vale. O kedatou oqo e tou veitacini ga, me sa nodatou ga na Louvata, na lewei Nadroga. E daidai e yacana tiko o Lauvatu. E sa mai oti na kaukau kei Nasigatoka. E sa kena i balebale beka, ni ra sa raica tu na qase, ka sai koya ni uto kei Nadroga ko Nasigatoka. E sa liga i matau kei Nadroga ko Nasigatoka. Na veika lelevu kece, e sega tale ni dua na vanua e na vakanuinui kina ko Nadroga, i Nasigatoka ga. Oqo, e sa nona i tutu e daidai. Ia, ko Nasigatoka, e wasei rua tiko e daidai. O ratou na veiliutaki tiko e daidai, e ratou sa mataqali lewe i Nadroga tiko. Ia, e dua na kena i wase, e se kauta tiko ga mai na yacadratou na Ketenimasi. E sa i koya, na i tukutuku ni veika, e na nodratou bula na turaga kei Nasigatoka. Io, mai na yavusa o Madudu, o iratou mai Laselase, o iratou na Drukuboto, e ratou sa tiko talega vaka taki iratou, e na gauna e muri, e sa qai yaco me ra gole i Madudu. Iā oqo, e sega ni kena i balebale, se me sa kama i liu sara, se me ratou vesuki e na i valu, e sega. O ya na nodra veisolisoli ga na qase, me vakataka ni ra lako mai e so na vulagi, me vakataki iratou na Tui Madudu ni kua, e ratou gole tiko mai e na noda yanuyanu mai Beqa. Eratou yaco mai Nayawa, e ratou mai tiko kina, e ratou qarava tiko na caka caka ni vanua, na cakacaka e nanumi me caka, e ratou sa mai oga kina vakabibi. E ratou mani nanuma kina o ratou na qase, me sa soli ki vua na nona kawa, e sa qai soli na i tutu vua na i tukutubu nei Tui Madudu. O ratou na solia, e ratou se bula tikoga ni kua. O iratou na qase, me yacovi Pauliasi, na luvei Pauliasi, kei iratou na nona mataqali, e ratou tiko ga ni kua, sa i iratou o ya,

e ratou solia na i tutu, me yacovi Laselase. Ia, o Laselase, e nei Drukuboto. O Laselase, ~~ke~~ keitou lako vata tiko mai o keitou, e na i lakolako, keitou liu taumada mai, e qai vakamuri sobu mai na vanua o Nasigatoka. O au, vata kei iratou mai Laselase, au vuvale vata kei ira, au mataqali vata kei ira, keitou sega ni duidui. Ia, e dina, e daidai, e sa rua tiko na koro, o Laselase kei Yavulo, ia au vuvale dina kei ira. E na gauna ko ya, keitou a muria sobu mai na uciwai. Keirau dau yadua tiko na tai, e na i lakolako keitou gole tiko mai kina. Kevaka e sa bogi na vanua, e ratou na moce mai yasana ka dua, ko iratou mai Laselase, o keitou na moce e na dua tale na tai. E ratou cakava tiko, me yacovi Yatuba sara mai, me ratou mai tiko kina, o iratou na noqu i tubutubu, o iratou mai Laselase, me ratou tiko mai Levuka. O Nasama, sa i iratou na ulumatua, nei Ratu Wakanimolikula. E ratou tiko oqo o Nasama, ka ratou laki tiko oqo mai Cuvu, o iratou mai na Vatanitawake, me vaka ko ni kilai iratou tiko e daidai. Ia, o iratou na veitacini oqo, e na gauna ni nodratou bula, ni ratou se tiko ga i Nasama. Ai matai ni tamata me buli, me Ka Levu kei Nadroga, e buli mai Nasama. E na yasayasa vaka Ra taucoko, e ra yadua mai na tiki ni qele, me ra kauta tiko mai. E ra sa mai hⁿⁱnia vata, mai na koro makawa mai Nasama, ka rawa kina e dua na yavu. Na yavu oqo, e a buli kina o Ratu Nagatalevu. O ya na i matai, ni Ka Levu kei Nadroga, ko gona e vakatokai tiko kina, me turaga raraba ni vanua oqo, me yacova na yasayasa vaka Ra. Na qele taucoko e na yasayasa vaka Ra, e sa mai biu koto i Nasama me yacana e na kena vosa vaka Nadroga, JukuquelequeleNa yacana vaka Bau, Duiquele-

qele. Da lesu tale ki Nasama, na nodratou tuhtubu na turaga, o ratou na Ulumatua. E ratou tiko i Nasama, e ratou tiko mai Cuvu, o Ratu Josega Burelevu, O Ratu Nalasi, vata kei iratou na nona gone, e kilai levu tiko e na gauna ni kua, o iratou o ya, e ratou kawa ni ulumatua. E sa buli Na Ka Levu kei Nadroga, me yacana o Ratu Nagatalevu. Sa i iratou na vuvale oqo.

SA OTI.